

SURXON VOHASI FOLKLORINI XALQ CHOLG‘U ORKESTRI UCHUN QAYTA ISHLASHNING ILMIY- METODIK ASOSLARI

Amonova Munisa Shavkat qizi

Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Musiqa ta’lim va san’at mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: X.Sh.Raxmatullayev

Annotatsiya: ushbu maqolada Surxon vohasi folklor musiqasining o‘ziga xos lokal xususiyatlari, uning xalq cholg‘u orkestri uchun qayta ishlash (aranjirovka va instrumentovka) jarayonidagi ilmiy-metodik muammolari va ularning yechimlari yoritilgan. Voha musiqiy merosidagi dostonchilik, baqshichilik san’ati, o‘ziga xos cholg‘ular (dombra, sibizg‘i, g‘ijjak) ijro uslublarini zamonaviy orkestr polyfoniya tizimiga ko‘chirish prinsiplari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Surxon folklori, xalq cholg‘u orkestri, qayta ishlash, instrumentovka, dostonchilik, baqshi, lokal uslub, cholg‘ulashtirish, metodika.

Kirish

O‘zbekistonning janubiy sarhadi hisoblangan Surxon vohasi o‘zining qadimiy va o‘ziga xos musiqiy muhlati, boy folklor merosi bilan ajralib turadi. Voha folklorining ildizlari asrlarga borib taqalib, unda dostonchilik, baxshichilik maktablari, mavsumiy va marosim qo‘shiqlari, shuningdek, o‘ziga xos cholg‘u ijrochiligi an’analarini saqlanib qolgan.

Bugungi kunda milliy musiqiy merosni asrab-avaylash va uni zamonaviy tinglovchiga yetkazishda **Xalq cholg‘ulari orkestri (XCHO)** muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Biroq, sof folklor namunalarini, xususan, Surxon vohasiga xos bo‘lgan sinkretik (birlashgan) va badiha (improvizatsiya) yo‘lidagi asarlarni ko‘p ovozli orkestr tarkibiga moslashtirish, ularni qayta ishlash (aranjirovka) chuqur ilmiy-metodik yondashuvni talab etadi.

Surxon vohasi folklor musiqasining lokal-uslubiy xususiyatlari

Folklor namunalarini orkestr uchun qayta ishlashdan avval, kompozitor yoki aranjirovkachidan voha musiqasining o‘ziga xos "kod"larini yaxshi tushunish talab etiladi. Surxon musiqiy folklorining bosh xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Baxshichilik va dostonchilik: Surxondaryo-Qashqadaryo baxshichilik maktabi (Shernobod baxshichilik maktabi va boshqalar) asosan do‘mbra jo‘rligidagi bo‘g‘iz ovozi ijrochiligiga asoslanadi. Bu uslubda nutqdosh ohanglar (resitativ) va lirik kuylar qorishib ketadi.

O‘ziga xos cholg‘ular va ijro uslubi: Do‘mbra, sibizg‘i, chang-qo‘biz kabi cholg‘ularning sadosi, ularda qo‘llaniladigan "zarb"lar (masalan, dombradagi qoqma zarblar) o‘ziga xos metroritmik o‘lchovlarni hosil qiladi.

Lad-tonallik asosi va ritm: Voha qo‘shiq va kuylarida farg‘ona-toshkent yoki xorazm yo‘nalishlaridan farqli o‘laroq, qadimiy diatonik ladlar, trichord va tetrachord tuzilmalari, shuningdek, kutilmagan sinkopalangan (siljigan) ritmlar va qarsak usullari ustunlik qiladi.

Qayta ishlashning ilmiy-metodik prinsiplari

Musiqashunos olimlar (masalan, T.S. Vizgo, F.M. Karomatov, O. Matyoqubov) va atoqli kompozitorlarning (M. Burhonov, T. Jalilov, D. Zokirov, X. To‘rayev) ilmiy-amaliy tajribalariga tayanadigan bo‘lsak, folklor namunasini orkestrga ko‘chirishda uchta asosiy ilmiy-metodik prinsipga amal qilinishi shart:

Autentiklikni (Asllikni) saqlash prinsipi

Folklor asarining ohangi (melodik liniyasi) orkestr ko‘p ovozliligi (garmoniya va polifoniya) ichida yo‘qolib ketmasligi kerak. Ayniqsa, Surxon kuylaridagi mikroxromatika (yarim pardadan ham kichik o‘zgarishlar) va o‘ziga xos melizmlar (nolalar) simfonik yoki xalq cholg‘ulari garmoniyasiga solinganda o‘z jozibasini yo‘qotmasligi lozim.

Faktura va tembr mutanosibligi

Surxon xalq kuylarida dombraning ikki torli chertish uslubi yoki sibizg‘ining uf hisillagan sadosi asar xarakterini belgilaydi. Orkestrda bu xususiyatni berish uchun:

Dombra partiyasini prim-domra yoki ruboblarga berishda pikkato va akkordli "qoqma" usullardan foydalanish;

Sibizg‘i yoki nay ohanglarini orkestrning puflama cholg‘ular guruhida (nay, qo‘shnay) xarakterli artikulyatsiya (shtrixlar) bilan aks ettirish kerak.

Metroritmik erkinlikni saqlash

Surxon xalq termalari va dostonlarida vaqt o‘lchovi (metr) ko‘pincha qat‘iy bo‘lmaydi. Baxshi vaziyatga qarab ritmni tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin (\$rubato\$). Orkestr ijrosida esa jamoaviy aniqlik talab etiladi. Metodik jihatdan bu muammo orkestrda o‘zgaruvchan o‘lchovlar (masalan, 5/8, 7/8, 9/8 o‘lchovlarining ketma-ket kelishi) va dirijyorlik tayanchni to‘g‘ri belgilash orqali hal etiladi.

Orkestr guruhlari bo‘yicha instrumentovka qilish metodikasi

Xalq cholg‘ulari orkestri uchun Surxon folklorini instrumentovka (cholg‘ulashtirish) qilishda orkestr guruhlari quyidagicha taqsimlanishi ilmiy jihatdan asoslanadi:

Cholg‘u guruhlari	Surxon folkloridagi vazifasi va qo‘llanilishi
G‘ijjaklar guruhi (torli-kamonli)	Baxshining bo‘g‘iz ovozi va nolalarini (legato, glissando orqali) taqlid qilish va asarning lirik asosini ushlab turish.

Rubob va do‘mbra (torli-chertma)	Do‘mbra va chang cholg‘ularining ritmik zarblarini, qarsak usullarini dinamik va garmonik boyitish.
Nay va qo‘shnaylar (puflama)	Cho‘ponlar musiqasi, sibizg‘i kuylari va tog‘ yonbag‘irlarida yangraydigan ochiq havodagi ohanglarni imitatsiya qilish.
Zarbli cholg‘ular (doira, nog‘ora va safoil)	Surxon vaxshiyona raqslari va "Mavrigi", "Beshqarsak" kabi marosimlarning murakkab usullarini bo‘rttirib berish.

Metodik tavsiya: Surxon vohasining eng mashhur "Alpomish" dostonidan parchalarni yoki "Boychechak" marosim qo‘shig‘ini orkestrga moslashtirishda, orkestrning umumiy sadosi (tutti) ichida doira va chang-rubob guruhlarining sinkopali urg‘ulari voha musiqasining shiddatli xarakterini ochib berishga xizmat qilishi kerak.

O‘quv-metodik jarayonda qayta ishlash masalalari

Musiqqa oliy va o‘rta maxsus ta‘lim muassasalarida "Cholg‘ulashtirish" (Instrumentovka) va "Aranjirovka" fanlarini o‘qitishda talabalarga Surxon folklorini qayta ishlashni o‘rgatish tizimli metodikaga asoslanishi lozim.

- Folklorik manbani o‘rganish (Ekspeditsiya va audioyozuvlar):** Talaba avvalo baxshilar (masalan, Shodmon baxshi, Qahhor baxshi yozuvlari) ijrosidagi asl nusxani eshitib, uning garmonik va ritmik negizini tahlil qilishi kerak.
- Melodik karkas (Skelet) tuzish:** Kuydagi ortiqcha va orkestr ijro eta olmaydigan instrumental qismlarni saralab, asosiy mavzuni ajratib olish.
- Vokal janrni instrumental janrga o‘tkazish:** Baxshi nutqini (resitativni) cholg‘ular tiliga ko‘chirishda torli cholg‘ularning \$stremolo\$ va \$pizzicato\$ imkoniyatlaridan unumli foydalanish metodikasini qo‘llash.

Xulosa

Surxon vohasi musiqiy folklorini xalq cholg‘ulari orkestri uchun qayta ishlash shunchaki kuyi bir cholg‘udan ikkinchisiga ko‘chirish emas, balki voha xalqining ruhiyati, tabiati va qadimiy an‘analarini simfonik va garmonik til orqali qayta kashf etishdir.

Bu jarayonning ilmiy-metodik asoslari milliy cholg‘ularning tembr imkoniyatlarini chuqur bilish, voha musiqasining lokal xususiyatlarini (metroritm, lad, ijro shtrixlari) saqlab qolish va ularni zamonaviy orkestr polyfoniyasi bilan uyg‘unlashtirishga tayanadi. Bunday ilmiy yondashuv o‘zbek orkestr musiqasi repertuarini boyitish bilan birga, unikal Surxon dostonchilik va folklor an‘analarini kelajak avlodga akademik shaklda bezavol yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. QIZI O. T. N. O. BAXSHICHILIK SAN'ATIDA AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK UYG 'UNLIGI //Modern education and development. – 2026. – T. 51. – №. 1.
2. Sheraliyevna M. K. BAXSHIDAN KUYLA DO'MBIRAM //Editorial board: Tone Roald, PhD Associate Professor of Psychology University of Copenhagen. – 2021.
3. Og'abek A., Davronbek A. O 'ZBEK AN'ANAVIY CHOLG 'ULARI //" ILM FAN IFTIXORI". – 2025. – T. 1. – №. 1.
4. Begmatov S., Matyoqubov M. O ZBEK AN ANAVIY CHOLG ULARI //Uzbek traditional instruments].- Tashkent, Edit–publisher publishing. – 2008.
5. Yusupova N. Musiqa savodi, metodikasi va ritmika //Musiqa» nashriyoti Toshkent. – 2010.
6. Zohir o'g'li M. S. MUSIQA MAKTABLARIDA ORKESTR FANI YANADA RIVOJLANTIRISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2025. – Т. 78. – №. 1.